

Mumtozbegin TO'XTANOVA,
 NamDU 2-kurs tayanch doktorant
 E-mail: tuhtanovamumtoza@gmail.com
 Tel: +998 97 520 45 25

NamDU DSc. Professor Sodiqov Zohid Yakubjanovich taqrizi asosida

DIASPORA: TUSHUNCHASI VA ADABIYOTGA TA'SIRI

Annotatsiya

Ushbu maqolada diaspora tushunchasining turli talqinlari aniqlangan. Ta'kidlanishicha, olimlar bu mavzuni ko'p yillardan buyon muhokama qilishsa-da, "diaspora" atamasi haqida umumiy tushuncha hali mavjud emas. Bundan tashqari afg'on-amerika diaspora adabiyoti va yozuvchilari haqida ham qisqacha ma'lumot keltiriladi.

Kalit so'zlar: klassik diaspora, yangi diaspora, diaspora spetsifikasi, etnik jamoa, migratsiya, afg'on-amerika diasporasi.

ДИАСПОРА: КОНЦЕПЦИЯ И ВЛИЯНИЕ НА ЛИТЕРАТУРУ

Аннотация

В статье дается классификация трактовок понятия «diaspora», выдвигаемых исследователями. Отмечается, что, несмотря на многолетнюю дискуссию, ученым до сих пор не удалось выработать единого, общепринятого определения термина. Кроме того, в этой статье содержится краткая информация о писателях литератур афгано-американской диаспоры.

Ключевые слова: классическая diaspora, новая diaspora, концепция диаспоры, этническая община, миграция, афгано-американская diaspora.

DIASPORA: CONCEPT AND IMPACT ON LITERATURE

Annotation

Different interpretations of the concept of diaspora are identified in this article. It emphasizes that while scientists have been discussing the topic for many years, the common notion of the term «diaspora» does not exist yet. Additionally, there is a brief information about afghan-american diaspora literature and writers.

Key words: classic diaspora, new diaspora, the concept of diaspora, ethnic community, migration, afghan-american diaspora.

Kirish. "Diaspora" tushunchasi qadim zamonlardan beri mavjud. U grekcha so'z bo'lib, "tarqatish", "qochish", "har tomonga sochish" ma'nolarini anglatadi va diaspora adabiyoti o'zi tug'ilib voyaga yetgan yurtidan boshqa davlatga ko'chib borgan va o'sha hududda ijod qilgan yozuvchilar asarlarini o'rganadi. Diaspora atamasi orqali asosan urush, bosim, ochlik, nochorlik sabab tug'ilib o'sgan yurtini tark etishga majbur bo'lgan immigrant, muhojir, ishchilar, qochoqlarning o'zga yurtlarda yashashi tushuniladi. Tarixan "diaspora" atamasi yahudiy xalqini quvib chiqarish va joylashtirish bilan bog'liq holda tilga olingan. Ibroniycha "galut" atamasi zamonaviy "diaspora" atamasi bilan sinonim bo'lib so'zma-so'z tarjima qilganda "surgun" degan ma'noni anglatadi [7].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Keng ko'lamlı migratsiya natijasida juda ko'p aholi boshqa mamlakatlar va qit'alarga ko'chib o'tdi. O'zlarini vatanlaridan tashqarida, yangi, notanish muhitda topib, ular mavjud muhojirlar jamoalariga qo'shilish yoki yangilarini yaratishga intilishdi. Diasporizatsiya jarayoni shu qadar tez bo'ldiki, u mamlakat hayotining deyarli barcha sohalariga ta'sir ko'rsatdi. Diaspora hodisasining nazariy tushunchasiga G'arbning ko'zga ko'ringan tadqiqotchilaridan: J. Armstrong, R. Brubeyker, M. Dabag, R. Koen, U. Safran, G. Sheffer va boshqalar katta hissa qo'shgan.

Klassik (tarixiy) tushunchalar doirasida diaspora konsepsiyasining rivojlanishi yahudiy diasporasi modelidan foydalanishga asoslangan bo'lib, qiyosiy tadqiqotlar sifatida xizmat qilgan. XX asrning 60-90 yillarida tadqiqotlarning aksariyatini yahudiy, arman va yunon diasporalari egallagan. Bir qator tadqiqotchilar tomonidan, ko'plab o'xshashliklar aniqlangan, yahudiy va arman diasporalaridan tashqari "klassik diaspora"ga kiritiladigan bir nechta etnik guruhlar ham tilga olingan. Masalan, G. Sheffer va X. Tololyanlarning fikricha, bunday diasporalarga yunon o'troqlashishini kiritish mumkin; U. Safran lo'lilar, falastin va kuba diasporalari haqida gapiradi; M. Dabag va K. Platt xitoy diasporasi o'troqlashishiga ham e'tibor qaratadi, nihoyat, E. Skinner yahudiy, afrika, hind, xitoy va irland diasporalarini solishtiradi. "Irk, etnik va madaniyat" lug'atida diasporaning paydo bo'lish sabablari, asosan, quyidagicha ko'rsatilgan: "Diasporalar istilo, mustamlaka, qullik, quvg'in, diskriminatsiya va ta'qiblar, siyosiy mojarolar yoki urushlar, shuningdek iqtisodiy jihatdan aniqlangan migratsiyalar natijasida vujudga kelishi mumkin[7]. Ushbu masalaning nufuzli tadqiqotchilaridan biri V. Safran diaspora tushunchasining quyidagi mezonlarini belgilab berdi:

- 1) Asl tarixiy markazdan turli mintaqalarga tarqalib ketish;
- 2) O'zini mezbon jamiyatda begona sifatida his qilish;
- 3) Vatanga qaytish istagi;
- 4) Kelib chiqqan mamlakat bilan aloqalarni saqlash, yordam berish[3].

Tadqiqotchilarning ta'kidlashicha, har bir diasporaning o'ziga xosligi, klassik va bir qator o'ziga xos va hatto individual xususiyatlarining har xil kombinatsiyasiga ega. Ko'rinib turibdiki, zamonaviy migratsiya jarayonlari, yangi tarqoq etnik jamoalarning shakllanishi va birlashishi har doim ham yangi sifatga ega bo'lgan ideal tipga to'g'ri kelmaydi, bu esa shartli ravishda "klassik" (yoki tarixiy) va "yangi diasporalar"ga bo'linishga olib keladi. Iyerusalim universiteti professori G. Sheffer diasporalarni ijtimoiy guruhlar, siyosiy tuzilmalar va iqtisodiy institutlar tomonidan tashkil etilgan turli aloqa va ulanishlar – transchegaraviy aloqa tarmoqlari sifatida tadqiq etgan.

R. Xettlage, U. Xannerts, T. Faist, R. Koen, R. Koxeyn, Dj. Naylar etnik diasporalarning eng muhim funksional xususiyatlaridan biri sifatida transmilliy aloqa tarmoqlarini shakllantirish va mustahkamlashga intilishlarini qayd qiladi. Bu tarmoqlar ichki yoki tashqi siyosat bilan chegaralanib qolmagan, shuni aytish kerakki, diasporalar tomonidan yaratilgan transchegaraviy tarmoqlar ham ularning madaniy, lingvistik va ta'lim ehtiyojlarini qondirishga xizmat qiladi [2].

Umuman G'arb adabiyotida "diaspora" tushunchasi "vatandan tashqarida yashovchi aholi qatlami" sifatida talqin qilinadi. V. I. Dyatlovning so'zlariga ko'ra "diasporalar etnik vatanning o'ziga xos bo'lagi, davomi bo'lib, uning barcha asosiy xususiyatlarini o'zida mujassam etgan".

"Diaspora" tushunchasi hozirda munozarali mavzu bo'lib qolmoqda, ammo bu har qanday etnik guruhlariga, shu jumladan "begona" deb belgilanganlarga nisbatan faol foydalanishga to'sqinlik qilmaydi. Ko'rinib turibdiki, har bir etnik guruh diaspora vazifasini bajarmaydi, chunki diaspora jamiyat rivojlanishining ma'lum bir bosqichi bo'lib, u quyidagi sifat ko'rsatkichlari bilan ajralib turadi:

- 1) Guruhning yuqori darajadagi uyg'unligi;
- 2) Institutsional shakllari mavjudligi;
- 3) Shaharlarda ixcham joylashish tendensiyasi;
- 4) Vatandoshlarni ijtimoiy himoya qilish;
- 5) Faol o'zini o'zi tashkil etish va boshqarish;
- 6) Milatlararo munosabatlar tizimiga to'liq kirish;
- 7) Etnoelitalarning bosqichma-bosqich shakllanishi.

Tahlil va natijalar. Hozirgi global davrda ko'p odamlar ish, biznes va savdo izlab ko'chib ketishadi. Tug'ilgan hududidan tashqarida tashkil etilgan barcha diasporik jamoalar vatanlarini doim o'z sadoqati va hissiyotari bilan birga eslashadi. Bu til, din va urf-odatlar orqali sodir bo'ladi. Diasporik odamlar ko'pincha madaniy o'ziga xosliklarni boshqarishadi. Diasporik xalqning o'z shaxsiyatini boshqarish usuli siyosiy, ijtimoiy, kasbiy va sinfiy omillar bilan belgilanadi. Diasporik jamoalar turar joy, madaniyat va assimilyatsiya jarayonini tanlashi mumkin. Agar bir kishi bir hudduddan boshqa joyga ko'chib o'tsa, identifikatsiya inqirozi paydo bo'ladi. Ular bir vaqtning o'zida o'zlarining kimligini topishga harakat qilishadi. Ushbu ko'p harakatchan va o'zgaruvchan identifikatsiyalar o'rtasidagi murosani transmadaniy o'ziga xoslikni shakllantirish orqali hal qilish mumkin.

Hozirgi davrda ma'lum bir guruh diasporalari asosan Amerikada ildiz otgan, ulardan biri afg'on-amerika diasporasi tadqiqotimiz markazi hisoblanadi. Afg'on diasporasi 1970 yillarning boshlaridagi ocharchilik va iqtisodiy tanglik sabab yuzaga kelib, asosan Eron va Pokiston orqali Yevropa va Amerika hududlariga Afg'onistonlik immigrantrlarning kelib o'rnamishi beshta asosiy davrda kuzatiladi:

- 1) 1971-73-yillarda ishchilarning Eron va O'rta Sharqqa kirib kelishi;
- 2) 1978-79-yillarda Afg'onistonning oliy nasab vakillari, ularni qo'llab-quvvatlovchilar guruhining Pokiston va Eronga kelishi;
- 3) 1980-yillarda dehqon va cho'ponlarning Afg'onistondan Pokistonga kirib kelishi;
- 4) 1990-yillarda ziyolila, yuqori lavozimdagi mas'ullar va ishchilar guruhi immigratsiyasi, 1996 yilda malakali texnik va mutaxassislarning Pokistonga kelishi;
- 5) 1999-2001-yillardagi so'ngi migratsiya aholining barcha qatlamlarida Afg'onistondagi ocharchilik sabab sodir bo'ldi.

Diaspora adabiyoti asosan mustamlaka bo'lgan hududlardan Amerika va Yevropaga boshpana, tenglik va ozodlik istab kelgan yuzuvchilar ijodida ko'rinadi. Chet ellik yozuvchi begona madaniyatda rad etish jarohatini boshdan kechirganda, etnik o'ziga xoslik bilan bog'lanadi. Vatandan uzoqda yashayotgan muhojir muallif o'z asarlarida asosan o'z vatanini va o'tmishini maqsad qilgan. Yozuvchining chet ellik sezgirligi o'z mamlakati, tarixiy kelib chiqishi, siyosiy va ijtimoiy hayoti yoki shaxsiy tajribasi bilan bog'liq har qanday mavzuni tanlashi mumkin. O'zlikni izlash va madaniyatlar to'qnashuvi zamonaviy badiiy asarlarda mashhur mavzulardir. Diaspora va uning adabiyotga ta'siri tegishli munosabatni keltirib chiqaradi. Muhojir yozuvchilarning aksariyati o'z vatanlariga sog'inch bilan qaraydilar va ijodiy yozishni muhim vositaga aylantiradilar.

Afg'on-amerika adabiyoti esa XX asrning 90-yillarida shakllangan. Hozirga qadar yaratilgan afg'on-amerika adabiyoti namunalari Amerika madaniyatining ta'siri sezilarli bo'lsa-da, asarlarning bosh mavzusi sifatida Afg'onistonning urushdan oldingi, urush va urushdan so'ngi davrlari qiyosiy rakursda tasvirlangan.

Ijodkorlarning katta guruhi asosan o'smirligida Afg'onistondan siyosiy qochoq sifatida Amerikaga oila a'zolari bilan kelgan va diasporadagi tajribasini o'z madaniyati bilan uyg'unlashtirgan holda asarlarida ijtimoiy turmush tarzini badiiylashtirgan.

Afg'on-amerika diaspora adabiyoti vakillarini Sharq va G'arb an'analari bir-biriga zid, ammo har ikkalasiga hos mushtaraklik birlashtirib turadi. Ular har ikkala mamlakat madaniyati hamda qadriyatlarini inkor etmagan holda o'z asarlarida diniy va dunyoviy g'oyalarni tarannum etishgan.

Muhokama. Afg'on-amerika yozuvchilari o'z asarlarida ayni paytdagi siyosiy holatni tasvirlashadi hamda jamiyatning etnik va til birligi bilan bog'liq ichki muammolarga murojaat qilishadi. Afg'on-amerika yozuvchilariga Xolid Husayniy, Mir Tamim Ansariy va Faruka Gavhariy kabi ijodkorlar mansubdir.

Xolid Husayniy 1965 yil Afg'onistonning Qobul shahrida tug'ilgan. Onasi qizlar maktabida fors tili va tarixdan dars bergan va otasi Afg'onistonning tashqi ishlar vazirligida diplomat sifatida faoliyat olib borgan. Oilaviy muhit Husayniyning yozuvchi sifatida shakllanishida va o'z yurtining ayanchli taqdiriga befarq qaramaslikka turtki bo'ldi. Husayniylar bir muddat Tehronda va undan keyin Parijda otasining diplomatik missiyasi sababli istiqomat qilishgan. Afg'onistondagi siyosiy beqarorlik va doimiy qo'poruvchilik xarakterlari sabab, amerikalik do'stlarining yordami tufayli Fransiyadan Kaliforniyaga ko'chib ketishadi va u yerdagi muhojirlar jamiyatiga qo'shilishadi. San Xose shahri Husayniy voyaga yetgan va ta'lim olgan maskan bo'lib, u bu yerda dastlab biologiyadan, keyin tibbiyotdan ham amaliy, ham nazariy bilim va ko'nikmalarni egallaydi [6].

Xolid Husayniy asarlarida insoniy munosabatlarni o'ziga xos adabiy chizgilar yordamida tasvirlaydi va o'z adabiy aholisi orqali bugungi kunning global muammolarini ochib beradi. Husayniy "Shamol ortidan yugurib" (The Kite Runner), "Ming quyosh shu'lasini" (A Thousand Splendid Suns), "Tog'lar ham sado beradi" (And the Mountains Echoed) romanlari bilan tom ma'noda diaspora adabiyotining rivojiga salmoqli xissa qo'shdi.

Mir Tamim Ansariy 1948 yil 4 noyabrda Afg'onistonning Qobul shahrida tavallud topgan. Zamonaviy afg'on-amerika adabiyotida Mir Tamim Ansariy kabi hech bir yozuvchi Afg'onistonning yaqin o'tmishdagi tarixini badiiy to'qimalar bilan uyg'unlashtira olmagan. Ansariy badiiy asarlar muallifi va tajribali ustoz sifatida yosh ijodkorlarga yozuvchilik san'ati bo'yicha mahorat darslarini o'tkazadi. U tarix, siyosat va madaniyatga doir mavzularga bag'ishlangan nutqlari bilan ham mashhur notiq hisoblanadi. Asarlarining yaratilishi notiqlik ma'ruzalari bilan bog'liq, ya'ni ba'zan aynan ma'ruza mavzusi badiiy asar mavzusiga va aksincha kitob mavzusi navbatdagi ma'ruza mavzusining yaratilishiga sabab bo'ladi. Uning adabiy-memuar asari

“West of Kabul, East of New York” (Qobul g’arbi, Nyu York Sharqi) 2002 yilda nashr etilib muallifga katta muvaffaqiyat keltirdi. [10]

Yozuvchi 1964 yilda AQShga kelib oliy maktab va kollejda tahsil oladi. Keyinchalik Shimoliy Afrika va Turkiyaga chin ma’nodagi islomni izlab borib, u yerda islomizmga duch keladi. Adib o’smirlik chog’laridanoq xilma-xil sarguzashtlarni sevgan. Safar xotiralari, serqirra hayotiy tajribasi sabab turli-tuman mavzularda jonli ma’ruzalar bilan tinglovchilar e’tiboriga sazovor bo’lgan.

Ansariyning “**Games without Rules: The Often Interrupted History of Afghanistan**” (“Qoidalarsiz o’yin: Afg’onistonning chigal tarix talqini”) asari zamonaviy Afg’oniston tarixidan so’zlovchi tragediya bo’lib, so’ngi ikki asr davomida istilolarga guvoh bo’lgan Afg’oniston va u bilan bog’liq tarixiy haqiqatlar badiiy haqiqatga aylantirilgan.

Faruka Gavhariy Afg’onistondagi Qobul universitetining sobiq professori, Omahadagi Nebraska universiteti biologiya kafedrasida ilmiy faoliyat bilan shug’ullangan va Afg’onistonda Pashtunlar tarixi bo’yicha kitob tahririyati a’zosi sifatida faoliyat olib borgan. Yozuvchi va olim Faruka Gavhariy 1947 yil Afg’onistonning Qobul shahrida davlat xizmatchisi oilasida dunyoga kelgan. Otasi Afg’onistonning turli hududlariga ta’lim sifatini rivojlantirish uchun jo’natilgan bois oila doimiy ravishda yashash joyini o’zgartirib turgan.

To’liq biografik metodga asoslangan Gavhariyning “**Searching for Saleem: An Afghan Woman’s Odyssey**” (“Salimni izlab: Afg’on ayoli Odisseyasi”) 1996 yilda nashr qilingan bo’lib, tarixiy ma’lumotlarga asoslangan. Asrda yozuvchi Afg’onistondagi 1978 yilgi inqilobdan oldingi oilasining, vatanining farovon vat inch damlarini eslarkan, bugun nochorlikka yuz tutgan yurt vakillarining ilgari naqadar baxtli yahsganliklarini badiiy tasvirlashga harkat qiladi.

Xulosa. Afg’on-amerika adabiyoti tadqiq qilinar ekan, mazkur adabiyotning diaspora xususiyati yetakchilik qilishiga guvoh bo’lish mumkin. Diaspora asarlarida har ikkala geografik hudud, ya’ni yozuvchi tug’ilgan va ijod qilyaotgan o’zga makon istiqboli yetakchi o’rin egallaydi. Diaspora adabiyotida yaqqol ko’zga tashlanadigan fenomen bir millat, mamlakat madaniyatining ikkinchi bir millat, mamlakat madaniyati bilan qorishib ketishidir. Afg’on-amerika diasporasida ijod qiluvchi yozuvchilar asarlarida mezbon mamlakatning qadriyatlarini, stereotiplari ham ustalik bilan asarlariga kirita olishganki, bu xalqaro miqyosdagi madaniy chegaralarning buzilayotganligi globallashuv sharoitining bir omili sifatida namoyon bo’ladi.

ADABIYOTLAR

1. В.И. Дятлов // Диаспоры. 1999. № 1.
2. Г. Шеффер // Диаспоры. 2003. № 1
3. Попков, В.Д. «Классические диаспоры»: к вопросу о дефиниции термина [Текст] / В.Д. Попков // Диаспоры. 2002.
4. РУЗМАТОВА ДИЛНОЗА РАМАТЖАНОВНА:ХОЛИД ХУСАЙНИЙ АСАРЛАРИНИНГ БАДИИЙ ЎЗИГА ХОСЛИГИ, филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун тайёрланган ДИССЕРТАЦИЯ
5. [Тамим Ансари \(alphapedia.ru\)](http://alphapedia.ru)
6. [Халед Хоссейни — биография, книги, отзывы, цитаты \(livelib.ru\)](http://livelib.ru)
7. Bolaffi, G. Dictionary of Race, Ethnicity and Culture [Text] / G. Bolaffi. SAGE Publications London. Thousand Oaks. New Delhi First published. 2003.
8. [Maryam Oudrat Aseel | Author | LibraryThing](http://MaryamOudratAseel.com)
9. R. Brubaker // Ethnic and Racial Studies. 2005. Vol.28.
10. [Tamim Ansary - Wikipedia](https://en.wikipedia.org/wiki/Tamim_Ansari)